

УДК 821(100+477):821(3).09

ПОДИХ АНТИЧНОСТІ В УНІВЕРСУМІ ДМИТРА ЧИЖЕВСЬКОГО

Олена Бистрова

*Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка
вул. Л. Курбаса, 1, м. Дрогобич, 82100, Україна
e-mail: hladka@rambler.ru*

Статтю присвячено дослідженню поглядів українського вченого, літературознавця і філософа Дмитра Чижевського про важливість античності для розвитку світової та української літератури. Постає Гомера і Горация є наскрізними образами для багатьох творів Чижевського. І кожне вживання цих імен формує певний сенс, імена ці стають і формотворчими елементами стилю автора.

Ключові слова: Дмитро Чижевський, античність, Гомер, Гораций.

Універсалізм і енциклопедизм Чижевського вражають. Г. Г. Гадамер говорив про свого друга: “Чижевський був просто всезнаючим, або краще: він належав до типу вчених, котрі спеціально знають те, чого всі інші не знають... Його дійсно не можна було імітувати, він був абсолютно єдиним у своєму роді”. [1, с. 175–178]

А товариш молодих років Панас Феденко писав, що з іменем Чижевського “...українські учні дослідники можуть сміливо виступати на світовому форумі без inferiority complex” [3, с. 532].

На сторінках філософських, літературно-теоретичних дослідницьких праць Чижевського зустрічаємо майже всі імена тих, хто творив світову культуру від античності до сьогодення Чижевського. У поле зору його потрапили насамперед Гомер і Гораций.

Пишучи про античну літературу в старій Україні, досліджуючи питання про вплив античності в старій Україні, учений стверджував важливість її для характеристики духовного життя наших прабатьків, вважав, що питання це зовсім необроблене, хоча свідоцтва про те, що український читач утримував у пам’яті ім’я Гомера як “піснетворця” або мудреця є. Галицько-Волинський літопис у біографії Данила Галицького (1233) цитує Гомера: “О, лєсть зла єсть, якоже Опир (Гомер) пише”, але як знавець і дослідник Чижевський зауважує, що в поемах Гомера такого речення нема, можливо, що воно взяте з псевдогомерівських гімнів [4, с. 45].

Ім’я Гомера для Чижевського стає критерієм. Ним перевіряється значимість кожного з великих митців. Насамперед, це Шевченко: “Та Шевченко з’єднає, власне, українську націю і з майбутнім. Бо коли нація зникає (як деякі орієнтальні нації та, власне, і грецька нація, з якою новогрецька має дуже мало спільного), то через естетичне найбільше й найширше може вона жити все ж в історичній стихії – у традиції (як живе Гомер або Софокл)” [6, с. 177].

З пієтетом ставився Д. Чижевський до тих, хто повертався до античності, вів родовід світової культури від античності насамперед. Особливо це відчутно, коли він пише про визначного українського ученого О. Потебню, якому присвячує розділ “Олександр Потебня” у “Нарисах з історії філософії на Україні”: “Як професор і автор сили розвідок, Потебня

придбав великий вплив, який навіть збільшився по його смерті, – “потєбніанство” було і досі розповсюдженою лінгвістичною течією на Україні і в Росії. Значення мали також і студії Потєбні з україністики – аналізи українських пісень, видання творів Квітки і Манжури, переклади на українську мову Гомера” [9, с. 154].

Досить детально пише Чижевський про те, як приходили в стару Україну ідеї античності, спираючись при цьому на історії так званого “евгемеризму” (за ім’ям філософа Евгемера), в основі якого була думка, що віра в поганських богів постала історично: поганські боги є старі царі, князі, герої, яких після смерті почали шанувати як богів. Евгемеризм таких чином спростовував політеїзм. Евгемеризм староукраїнської літератури давав змогу прослідкувати, як античні ідеї приходили в стару Україну, часом – через досить далекі та випадкові рефлексії античних ідей. Евгемеризм увійшов до оригінальної української літератури ще в замітках у “Літописі” св. Дмитра Туптала.

У добу українського ренесансу латина ставала мовою зносин, збільшується кількість мандрівок до закордонних університетів. У духовних школах вивчають античних авторів – Вергілія, Горація, Теренція. Пробуджується інтерес і до грецької мови. Знаходяться серед українців і знавці грецької мови. Вони писали, вели кореспонденцію, вітали греків-ієрархів грецькою мовою. Проте домінувала все ж таки латинізація культури. Латину слід було засвоїти до цілком вільного вжитку. І навіть Гоголь, який на думку Чижевського, значно зменшував культурний рівень старої України, в “Тарасі Бульбі” змушує Тараса згадувати Горація: “Как, бишь, того звали, что латинские вирши писал? Я грамоте разумею не сильно, а потому и не знаю: Горацій, что ли?

Виш, какой батько! – подумал про себя старший сын, Остап, – все старый собака знает, а еще и прикидывается” [2, с. 47] Або в описі Січі: “Здесь были все бурсаки, которые не вынесли академических лоз и которые не вынесли из школы ни одной буквы; но вместе с этим здесь были и те, которые знали, что такое Горацій, Цицерон и римская республика” [2, 73–74].

Гоголь був для Чижевського знаковою фігурою. До Гоголя він звертався завжди. Особливого злету ця увага до українського класика досягла в блискучому мікроаналізі легендарної “Шинелі”, у якому Чижевський дослідив формо- й змістотворчі функції слівця “навіть”, яке Гоголь ужив 73 рази! [10, с. 384–402].

Цілісну оцінку “Мертвим душам” Чижевський також дає, спираючись на брошуру Константина Аксенова “Декілька слів про поему Гоголя: “Пригоди Чічікова, або Мертві душі”, схвально цитуючи її: “У “поємі” Гоголя відтворюється гомерівський епос, вона “показує нам цілу форму життя. Цілий світ, де знову, як у Гомера, вільно шумлять і блистять води, сходить сонце, красується вся природа і живе людина – світ, що постає перед нами, як глибоке ціле, глибокий внутрішній зміст загального життя, що пов’язує єдиним духом усі свої явища” [5, с. 149].

Проте, античність, Гомер зосібно могли й відволікати увагу Гоголя від болючих питань його сучасності. Чижевський писав, що “Широкий загаль поставився вороже до думок, з якими виступив Гоголь у своїх видрукованих листах (“листування з приятелями”). Причиною було, що Гоголь не зауважив і не охопив пекучих тогочасних справ, які турбували тодішнє суспільство... Гоголь цю хибу визнав: “Узявшись за свою внутрішню нараву, віддавши довший час Біблії, Мойсею, Гомеру, законодавцям минулих віків..., я цілком природно на час зробився далеким від усього сучасного” [7, с. 85].

Звичайно, відхід Гоголя від сучасності не був “хибою” і Гоголь не виправдовувався, а лише пояснював, що “спостерігаючи і анатомуючи кожну душу, бажаючи пізнати глибше

людську душу й зустрінувшись по цій дорозі з Тим, Хто найбільше за всіх нас знав людську душу” відійшов від марноти марнот [7, с. 85].

У XVII віці латинську літературу читає кожна освічена людина, не розрізняючи, одначе, на думку Чижевського, античної та новолатинської літератури, читають Горація, Тіта Лівія. Проте, знання грецької мови дещо звужується, хоча Сковорода читав грецьких авторів. Українські богослови цитували грецьких отців церкви у перекладах латинською.

Гомер і Горацій – наскрізні образи для багатьох творів Чижевського. І кожне вживання цих імен формує певний сенс, імена ці стають і формотворчими елементами стилю автора, так само, як сам Чижевський убачав в кожній появі семантичного слівця “навіть” свій креативний сенс. У дослідженні “Філософія життя у Людовіта Штура” – видатного словацького філософа та літературознавця – Чижевський цитує Штуровські паремії, які сформовані на тлі античних алюзій: “Гомерові індивідуальність належала грекам, тому, що “він грекові грека у своїй особі – дозрілого в народних формах – являв, це повне життя, як він його передавав у грецькому побуті і суспільному житті, в богослужінні і спілкуванні, в думках і образах представляв” [11, с. 30–31].

Чижевський часто писав і говорив про значення ідей в житті людини і суспільства, ідей творчих, живих (не чавунних): “Ідеї зміцнюються почуттям і відчуттям (прекрасного), розумом і ідеєю (правди), волею, причому цей останній спосіб сприйняття провадить безпосередньо до того, що людина мусить ідею здійснити в **житті**, втілити і ввести в **життя** – оце здійснення є добром... І ось тут, що дуже важливо, для прикладу звертається до античності: “Лекція Л. Штура про Гомера, рукопис” [11, с. 30-31].

Аналізуючи питання етики та естетики у штурівському світобаченні, Чижевський знов-таки убачає тут античний червень: “Етика опрацьована вільно як додаток до читання з Гомера” (т. 3, с. 84). В іншій статті, пишучи про Достоєвського, якому Чижевський приділив багато уваги, він уводить Гомера в ряд митців великого Канону, власне почитає цей список Великих у анагогічному, вічному сенсі: “Гомер, Шекспір, Міллер, Гофман знані нині в одному дусі” [12, с. 142]

У величезному дослідженні сорокових років XIX ст. під філософським кутом зору, Чижевський звертає увагу на творчість І. С. Тургенева як письменника, який “збирався в юності присвятити себе філософії”, вивчав філософію в Берліні, належав до гуртка гегель-янців, прямував до філософської доцентури, склав магістерський іспит. Чижевський звертає увагу на той факт, що Тургенев на іспиті з класичної філології писав латиною дві праці – про те, що “римляни в філософії створили самостійно і що засвоїли від греків, про літературні впливи греків на римлян, а по-німецькому – про епітети царів у Гомера” [5, с. 142].

Дещо іронізуючи із загального захоплення філософією Гегеля в Росії, Чижевський наводить деякі пародії, епіграми. Так, герой анонімної поеми, студент Соснов, забуваючи про власні борги:

Соснов платить их забывал,
Мечтал и Гегеля читал...

Чижевський наводить вірші І. І. Панаєва, який також приєднується до тих, хто пародіюють захоплення Гегелем, проте герой пародії, “сучасний чоловік”, звертаючись до жінки, яка його не може зрозуміти, все ж таки наводить без насміху перелік високих імен:

Ты меня не поймешь. Целый мир
Передо мной для тебя непонятный:
Гете, Гегель, и Гомер, и Шекспир,
Мрачный Данте, и Байрон необъятный.[5, с. 190–191].

Антична тема мала дотичність і до творчості Г. Сковороди, якому Чижевський присвятив ґрунтовне дослідження. Також великий розділ “Філософія Сковороди” (т. 1 “Філософських творів у чотирьох томах”), і також зустрічаємо багато посилань на Г. Сковороду в різних працях ученого. Чижевський вважає, що Сковорода українізував Горація: “Пише він “Всякому городу нрав и права” або переробляє Горація – перед його очима українські пани, купці, міщани” [13, с. 329, 345].

Посилання на Горація у Чижевського виникає і у зв’язку з творчістю А. Міцкевича та перекладами з польської П. Гулака-Артемовського, який обрав для перекладу баладу Міцкевича “Пані Твардовська”. Перекладач “розширив Міцкевичів текст, не потрапивши триматися близько до нього, і по суті, не лише вульгаризував, а й травестував його; подібні речі, як раніше, так і потому, чинив він і з творами античності (Горацій) та сучасної поезії (Лермонтов)” [8, с. 143].

Отже, античність відлунує й пульсує в працях Чижевського в різних контекстах, виконує різні стилістичні функції, стає вектором до знайомства майже з усім творчим доробком визначного українського вченого.

1. Гадамер Г. Г. Спогади про Дмитра Чижевського// Славістика. Т. 1. Дмитро Чижевський і світова славістика Дрогобич, 2003. 2. Гоголь Н. В. Тарас Бульба. Собрание художественных произведений в пяти томах. Т. 2. М., 1960. 3. Феденко Панас. Дмитро Чижевський. Спомини про життя і наукову діяльність//Українське літературне бароко. К, 2003. 4. Чижевський Д. Антична література в старій Україні. Філософські твори у чотирьох томах. К., 2005. 5. Чижевський Д. Гегель в Росії. Філософські твори у чотирьох томах. К., 2005. Т.4. 6. Чижевський Д. Думки про Шевченка. Філософські твори у чотирьох томах. К., 2005. Т.2. 7. Чижевський Д. Микола Гоголь. Нариси з історії філософії на Україні// Філософські твори у чотирьох томах. К., 2005. Т.1. 8. Чижевський Д. Міцкевич і українська література. Філософські твори у чотирьох томах. К., 2005. Т.2. 9. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. Філософські твори у чотирьох томах. К., 2005. Т.1. 10. Чижевський Д. Про “Шинель” Гоголя. Філософські твори у чотирьох томах. К, 2005. Т. 1. 11. Чижевський Д. Філософія життя у Людовіта Штура//Філософські твори у чотирьох томах. К., 2005,\. Т.3. 12. Чижевський Д. Шиллер і “Брати Карамазови”. Філософські твори у чотирьох томах. К., 2005. Т.4. 13. Чижевський Д. Філософія Г.Сковороди. Філософські твори у чотирьох томах. К., 2005. Т.1.

ДУХ АНТИЧНОСТИ В УНИВЕРСУМЕ ДМИТРИЯ ЧИЖЕВСКОГО

Елена Быстрова

Дрогобычский государственный педагогический университет имени Ивана Франко

ул. Л. Курбаса, 1, г. Дрогобыч, 82100, Украина

e-mail: hladka@rambler.ru

Стаття посвящена дослідженню поглядів українського ученого, літературоведа і філософа Дмитрія Чижевського о значенні античності для розвитку мирової і української літератури. Личности Гомера и Горація являються образами для многих произведений

Чижевського. Различное употребление этих имен формирует определенный смысл, имена эти становятся и формообразовательными элементами стиля автора.

Ключевые слова: Дмитрий Чижевский, античность, Гомер, Гораций.

**THE SPIRIT OF ANTIQUITY IN THE UNIVERSE
OF DMYTRO CHYZHEVSKYI**

Olena Bystrova

*Ivan Franko State Pedagogical University of Drohobych
24, L. Kurbas St., 82100 Drohobych, Ukraine
e-mail: hladka@rambler.ru*

This article focuses on the issues of ancient literature in the legacy of the Ukrainian scholar, literary critic and philosopher Dmytro Chyzhevskiy and the dynamics of his attention to Homer and Horace.

Key words: Dmytro Chyzhevskiy, Antiquity, Homer, Horace.

Стаття надійшла до редколегії
10.05.2010 р.

Статтю прийнято до друку
18.10.2010 р.